

УДК 159.923

Тимченко О.В. к. психол. н., доцент кафедри психології та соціології Донецького юридичного інституту Луганського державного університету внутрішніх справ

ПРОБЛЕМА САМОІДЕНТИФІКАЦІЇ В КОНТЕКСТІ ЖИТТЄВОГО ШЛЯХУ ЛЮДИНИ

У статті розглядається проблема самоїдентифікації, самосвідомості, розвитку особистості. Психологічне відчуження призводить до специфічної позиції індивіда, обумовленої його інтрапсихічними особливостями, психоемоційним станом, іноді акцентуаціями рис характеру.

Ключові слова: самоїдентифікація, життєвий шлях, психологічне відчуження.

Актуальність проблеми. Розглядати особистість, не торкаючись її генезису, її неспинного руху від одного життєвого етапу до наступного, досить важко. Тому одним із важливих завдань психологічної науки є виділення та можлива елімінація тих соціальних чинників та ситуацій, які блокують прагнення людини, дезадаптують особистість, перешкоджають її повноцінній самореалізації і, головне, гармонійному співіснуванню зі світом, суспільством, самою собою.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Серед фахівців, що започаткували психологічні дослідження проблеми життєвого шляху, слід назвати П. Жане [1]. В роботі «Психологічна еволюція особистості» він намагався побачити людину в її реальних змінах у плині часу, зіставляючи вікові фази і біографічні ступені життєвого простору. Генетичний зв'язок між фазами життєвого циклу простежує Ш. Бюлер у праці «Життєвий шлях людини як психологічна проблема» [2]. Під її керівництвом вперше комплексно досліджувалась проблема життєвого шляху, розглядалися окремі фактори життєдіяльності. Важливим аспектом її теорії є проблема самореалізації та самоїдентифікації людини. Кожна особистість прагне самовизначення.

В апогеї життя, коли самоздійснення відбувається на основі реальних досягнень, праці за покликанням, це стабілізує ставлення людини до себе й оточення, до власного минулого і майбутнього, гармонізує особистість в цілому. У протилежному разі хворобливий пошук себе, неможливість повноцінної самоідентифікації призводять до відчуження від мікросоціального середовища, суспільного життя, його інтересів та цінностей, дезадаптують особистість, травмують її психіку.

Вперше детально поняття ідентичності було представлено у роботі засновника «его-психології» Е. Еріксона [3]. Людина ставиться до зовнішніх факторів вибірково, враховуючи їх значущість на кожному етапі життєвого циклу, роблячи вибір між протилежними ставленнями до світу і себе. Саме цей вибір визначає подальший розвиток чи зупинку особистості, яка має різні прояви (це може бути соціально-психологічна дезадаптація, деградація, відчуження, аутодеструкція тощо).

Серед досліджень проблеми ідентичності та самоідентифікації особистості слід назвати праці Е. Фромма [4]. Аналізуючи особливості взаємовідносин людини і суспільства, він намагався зосередитись на питанні ідентичності в контексті людської свободи. Центральним поняттям його концепції є персональна ідентичність – результат індивідуалізації людини, обособлення від сил природи, інших людей. Однак самоідентифікація може призвести до самотності та відчуження. Тому, як визначає Е. Фромм, одночасно з персональною людина прагне соціальної ідентичності, самоототожнення з суспільно значущими ідеями, цінностями, соціальними стандартами.

І. Мілюска вважає, що відчуження безпосередньо впливає на процес самоідентифікації [5]. Досвід відчуження перешкоджає гармонійній соціалізації особистості, розвитку комунікативних здібностей, повноцінній самоактуалізації. Людина – соціальна одиниця, і тому тільки через призму суспільного буття вона розкривається, проявляє свої найкращі якості, реалізує свій інтелектуальний, творчий потенціал, набуває безцінного життєвого досвіду.

Виклад основного матеріалу. Життєвий шлях завжди переживається як незавершений, тому що нікому не відомо, коли і як він скінчиться. Але у людини є стійка потреба у таких самопроявах, які були б водночас якомога більш свободними, незалежними від зовнішніх обставин і досконалими, довершеними, вичерпними. Кожна особистість шукає таких форм активності, які б надавали їй можливість повністю реалізувати, розкрити свої сутнісні сили, задовольнити біогенні та соціальні потреби, в тому числі потребу в повазі і визнанні. Якщо виникають об'єктивні чи суб'єктивні перешкоди для задоволення цих потреб, підвищується ризик соціально-психологічної дезадаптації особистості, зниження самооцінки і, як наслідок, самовідсторонення людини від суспільного буття, послаблення зв'язків з ним. Фактор суб'єктивного відчуження сприяє подальшій десоціалізації.

Безперечна соціальна природа відчуження, пов'язана із суспільною працею, комунікацією, науково-технічним прогресом, урбанізацією, міграцією населення, політичними та соціально-економічними катаклізмами, не буде цілком осмисленою без важливої психологічної складової. Психологічний аналіз зазначеного явища дозволяє перенести акцент із соціального статусу відчуженої особистості на внутрішній світ людини та побачити весь трагізм її становища. За М. Сименом, відчуження – це стан індивіда у суспільстві, який характеризується соціальною ізоляцією, іноді самовідстороненням, апатією до соціального буття [6, с. 229]. Відчуження не завжди супроводжується соціальною ізоляцією особистості. Можна бути серед людей, взаємодіяти з ними і водночас відчувати себе безсилим, психологічно відокремленим, непричетним до того, що відбувається. Ця проблема загострюється відчуттям втрати своєї індивідуальності, усвідомленням внутрішньої самотності у суспільстві й водночас залежності від нього. Порушення процесу самоідентифікації посилює негативні переживання. Значущі для людини особистісні якості, стосунки, життєві інтелектуальні та творчі перемоги нівелюються людською зневагою, байдужістю. Людина

потребує соціального визнання, залежить від суспільства та стикається з непорозумінням, упередженістю, що посилює беззахисність і відчай.

Ситуація відчуження суттєво трансформує:

1. Рівень самооцінки особистості.
2. Адаптивні можливості психіки.
3. Комунікативні здібності.
4. Світосприймання.
5. Життєвий досвід.
6. Сприймання особистості оточенням.

Невключеність у хід подій, у соціальну реальність є вирішальною для розгортання життєвого шляху. Час, послідовність і спосіб здійснення певної події – чи то народження дитини, чи то розлучення, чи то вихід на пенсію є дуже важливими. Складна взаємодія біологічних, психологічних та соціальних детермінант, серед яких найголовнішою виступає активність суб'єкта, його самоідентифікація, визначає періодизацію життєвого шляху. Негативна самооцінка, її очевидне зниження супроводжуються неадекватними узагальненнями, відчуттям втрати особистої ідентичності. Відчужені особистості здебільшого бачать лише в собі причину всіх проблем, часто вдаються до самообвинувачень та аутодеструктивних дій. В деяких випадках відчуження ускладнюється надзвичайною зосередженістю на самому собі, особистих проблемах та переживаннях, що призводить до мінімізації соціальних контактів, звуження свідомості і, навіть, аутизації. Іноді занижена самооцінка характеризується не егоцентризмом, а, навпаки, байдужістю до своєї особи, життя. Однак ця загрозна приреченість є завуальованим викликом суспільству: «Якщо я не потрібен вам, то не потрібен і собі!»

Таку форму відчуження можна назвати самовідчуженням. Самотність є результатом тенденції суб'єкта ідентифікувати себе з іншими людьми, соціальними групами, ідеями тощо. У стані гострого переживання самовідчуження індивід намагається об'єднатися з іншими людьми в надії знайти у спілкуванні з ними підтвердження свого буття у світі, особистої значущості.

Якщо цього не вдається зробити, все більше і більше зростає хвилююче почуття втрати особистого «Я». Людина, яка відчуває наближення самотності та втрачає здатність до самоідентифікації, вже зазнає страху, що призводить до інтуїтивного пошуку шляхів позбавлення цього почуття. Часто єдиним варіантом у такій ситуації є спроба «втєкти» до людей. Самотня особистість прагне бути «корисною» для людей, але по суті це бажання пов'язане з надбанням особистої екзистенції.

Яскравим проявом відчуження є деформація комунікативної сфери особистості, яка виявляється під час спілкування та взаємодії з іншими людьми.

Порушення комунікативних здібностей, свідоме обмеження міжособистісних контактів, непорозуміння з оточенням, байдужість і апатія мають такі суттєві соціально-психологічні наслідки:

- по-перше, зниження особистої активності;
- по-друге, мінімізація контактів з оточенням;
- по-третє, підвищення конфліктогенності взаємодії з іншими людьми, соціальною групою;
- по-четверте, втрата почуття солідарності, причетності до того, що відбувається в житті мікросоціуму і, як наслідок, протиставлення себе оточенню [7, с. 237].

Саме дефіцит спілкування вважається у психологічній практиці основною причиною самотності.

Світосприймання особистості у такому стані також зазнає негативних змін. Дійсність сприймається як хитка і ворожа, як сума непотрібних людині та далеких від неї подій. Спустошеність свідомості спричиняє втрату ціннісних орієнтацій, світ усвідомлюється як безглуздий та агресивний. Емоційно-оцінні аспекти ситуації відчуження тісно пов'язані з пізнавальними. Виникають незадоволеність власною діяльністю, почуття страху, нікчемності, відчуття втрати індивідуальності та соціальних контактів, зазнають суттєвих змін самоідентифікація та самооцінка особистості.

Але в деяких випадках самовідсторонення від світу є природним бажанням людини. Свобода від суспільства, від догм та

конформізму дозволяють зануритись у глибини свідомості, відчувати свою сутність і неповторність, усвідомити сенс свого життя. Таке відчуження не є вимушеним, болісним для особистості. Але ж є люди, які зігнулися під тягарем оточення і змушені в межах цього оточення повторювати ті самі слова й жести, зважаючи до такого стану речей. Упорядковуючи світ матерії, надаючи йому осмисленості та цінності, людина стає рабом такого перебігу подій. Поглинута тисячами різних турбот, особистість втрачає відчуття сенсу буття, деперсоналізується, перестає керувати життям. Вона не діє вільно, а змушена виконувати чіткі функції, стаючи ще однією річчю, бездумним знаряддям серед інших речей та знарядь. Цілісність буття і сенс життя розбиті повсякденною суєтою, утрачаються, а нерухоме, пасивне існування змінює справжнє повноцінне життя.

Існує самотність тривала і тимчасова, самотність старості і юнаків, але завжди слід розрізняти самотність як властивість особистості і як спосіб життя. Добровільне відчуження не є болісною самотністю, оскільки людина не сприймає свій стан як пасивне відокремлення, для неї це процес внутрішнього самопізнання і саморозкриття. Саме свідомо самота є активним відокремленням, процесом спілкування зі своїм внутрішнім світом, самотуттям. Така своєрідна свобода від суспільства інколи дуже необхідна для розвитку людини як самотутньої, неповторної особистості, для інтелектуальної і творчої діяльності.

Багатогранність поняття «відчуження» передбачає різноманітність інтерпретацій. Деякі дослідники використовують цей термін як антонімічний поняттю «самореалізація» [5]. М. Кордуелл подає зовсім несподіване щодо традиційного розуміння трактування: відчуження – це поступове заглиблення в себе та відхід від справ зовнішнього світу, які супроводжують природний процес старіння; факт відчуження особистості від суспільства, його проблем і шаленого ритму життя є гармонійним та цілком виправданим з морально-етичної точки зору [8, с.210]. Таким чином, часткова або повна соціальна ізоляція сприймається як закономірний крок онтогенезу.

Традиційно розрізняють психологічне та соціальне відчуження особистості. Ця відмінність є умовною і залежить від походження цього явища, тобто від того, у чому полягає його причина: у самій особистості, її інтрапсихічних особливостях чи у зовнішньому середовищі. Психологічний підхід реалізований у концепції М. Симена. Соціологічний – типовий для К. Маркса та Е. Фромма (рис. 1).

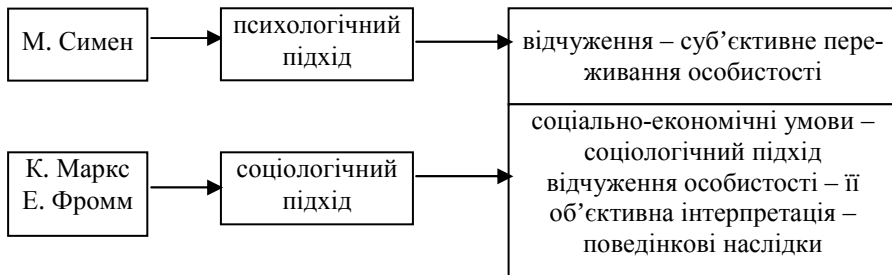

Рис. 1 - Традиційні підходи до проблеми відчуження

Психологічне відчуження призводить до специфічної позиції індивіда, обумовленої його інтрапсихічними особливостями, психоемоційним станом, іноді акцентуаціями рис характеру. Соціальне відчуження спричиняють зовнішні чинники, ставлення оточення до особистості. Зазначимо, що незалежно від того, якою є природа відчуження (психологічною чи соціальною), соціум завжди відіграє дуже важливу роль: він або повертає самотню, безсилу особистість до нормального життя, або посилює негативний стан особи своєю зневагою, байдужістю, жорстокістю.

Розрізняють також типи відчуження, в основі яких лежать часові характеристики:

- хронічне (тривалий час відсутні соціальні контакти);
- ситуативне (емоційне, пов'язане з життєвими кризами, трагічними подіями в житті – смерть близької людини, розлучення, нещасливе кохання тощо);
- тимчасове, періодичне (пов'язане з інтрапсихічними особливостями індивіда) [9, с. 209].

Висновки. 1. Відчуження – це специфічний стан людини, який характеризується відокремленістю, ізоляваністю від зовнішнього світу, заглибленням в себе. Результатом поступового відчуження, розривання соціальних зв'язків і стосунків є відчуженість особистості – стійке ставлення суб'єкта до соціальної реальності, за умов якого ця реальність, оточення, продукти діяльності усвідомлюються як протилежні (від неподібних до ворожих).

2. Відчуження є двобічним процесом: не тільки особистість розриває зв'язки з суспільством, протистоїть йому, але й мікросоціум відсторонюється від людини, встановлюючи межі бажаних контактів. Саме це робить людину самотньою та примушує страждати.

3. В деяких випадках відчуження – процес, протилежний ідентифікації, який полягає в осмисленні і відстоюванні індивідом своєї природної людської та особистісної сутності, свого неповторного «Я».

4. Ідентифікація та відчуження (у формі усамітненості) є необхідними базовими процесами формування внутрішнього світу особистості. Саме динамічна рівновага цих двох процесів сприяє усталеності духовних інтенцій людини, робить її більш самостійною та гармонійно розвиненою.

ЛІТЕРАТУРА

1. Жане П. Психологічна еволюція особистості. – К., 1991. – 218 с.

2. Бюлер Ш. Життєвий шлях людини як психологічна проблема. – К., 1998. – 321 с.

3. Эриксон Э. Идентичность: Юность и кризис. – М.: Прогресс, 1996. – 211 с.

4. Фромм Э. Бегство от свободы. Человек для самого себя. – М.: Клиника глубинной психологии проф. Г.С. Гуревича, Издательство «Изида», 2004. – 399 с.

5. Miluska J. Czym jest sytuacja alienujaca: Proba analizy psychologicznej zjawiska // Cztowie i spoteczenstwo / Univ. im.

Mickiewiczza w Poznan: Wydawn. nauk. UAM, 1990 – Т. 7. – S. 23 – 39.

6. Социологический энциклопедический словарь / Под ред. акад. РАН Г.В. Осипова. – М.: ИНФРА-НОРМА, 1998. – 488 с.

7. Тімченко О.В. Соціально-психологічне відчуження особистості як чинник делінквентності // Проблеми правознавства та правоохоронної діяльності: Збірник наукових праць. – Донецьк, 2006. – № 2. – С. 235 – 240.

8. Кордуэлл М. Психология. А – Я: Словарь-справочник: Пер. с англ. – М.: ФАИР-ПРЕСС, 2002. – 448 с.

9. Життєві кризи особистості: Наук. - методичний посібник: У 2 ч. / Ред. рада: В.М. Доній (голова), Г.М. Несен (заст. голови), Л.В. Сохань, І.Г. Єрмаков (керівники авторського колективу) та інш. – К.: ІЗМН, 1998. – Ч. 1: Психологія життєвих криз особистості. – 360 с.